

FIGYELŐ

ANTINARCISZTIKUS EMBERKÉP

*Kerékgyártó István: Hurok. Pénzmagyar
Kalligram, Pozsony, 2014. 170 oldal, 2600 Ft*

A regény mottójaként az író Arthur Schnitzler- és Orbán Ottó-idézzettel indít. A két szöveg keletkezése között száz év telt el, és mindkettő ugyanarról a szkepticizmusról tanúskodik, amely a huszadik század mélyebben érző emberét végképpen kiábrándította a haladásról szóló, az előző századokban uralkodó szépséges illúzióból, hogy az ember jelleme változhat, s hogy a társadalom valamely eszményi kiteljesedés felé halad. Ami a két idézet közötti valóságos történelmi időt illeti, az pedig épp elegendő bizonyítékot szolgáltatott erre a csalódásra. A regénynek egyébként mélyebb köze is van Schnitzlerhez, hiszen a KÖRTÁNC című színdarabja szolgálhatott Kerékgyártó István számára kiindulópontként a mai magyar valóságban játszódó kisregényéhez. Csakhogy amíg az osztrák író a múlt század elejének lelki és testi prostitúcióját, a női nem kiszolgáltatottságát, a férfinem kéjvágyát teszi meg mozgatórugónak, addig a mában játszódó regény a hatalom és a pénz iránti mohó sóvárgásról szól. Ez is bizonyosfajta körtánc, hiszen nyolc epizódon keresztül jutunk vissza az epikai mozgást elindító miniszterhez, aki nemcsak a hatalom tébolyától szenved, hanem önvészélyes szexuális perverzitás rabja, s így is Schnitzlerhez kapcsolódva, kiteljesedik a sok irányból reá leselkedő végzet.

Kerékgyártó egyszerű epikai eszközökkel dolgozik, már az előző regényében (RÜKVERC, 2012) láthattuk, hogy nagyon is célirányosan bányik az anyagával, szinte csak dramaturgiai eszközökkel él, az első ötlet meghatározza az egész mű logikáját. Ott egy padon talált meztelen hajléktalanholttest sorsát követhetjük az időben visszafelé. Az okok később tárulnak fel, mint a következmények, s így kerekedik teljessé avagy

lesz reménytelenül csupasz egy emberi élet, amíg elérünk a születéshez, a még és már újra meztelen, ám az apa kezében rituálisan megfürdetett csecsemőhöz. Hogy az efféle beavatásoknak igen kevés közül van a valósághoz, hogy ellentmondanak a vélt reményeknek, az már a szülők helyzetéből adódóan is hangsúlyosan kitetszik. Az apa többszörösen büntetett léhűtő, az anya elcsábított ártatlanság, s ez nem éppen megfelelő háttér egy születő gyereknek. „*Kezdetemben a vég*”, „*Végemben a kezdet*” – mondhatnánk Eliottal (EAST COKER). Ez a rükevrc azonban csak látszólagos. Nem az események menetének időbeli visszafordítása ez, csupán egy élet novellisztikus darabjainak az (akár utólagos) felcserélése. Mint epikus lelemény sem nem elég mély, sem nem teljesen eredeti. Martin Amis regénye (IDŐNYÍL, AVAGY A SÉRELEM TERMÉSZETE) ennél sokkal radikálisabban fordítja meg egy élet történéseinek logikáját. Ott egy Auschwitzban szolgáló orvos éli meg pillanatról pillanatra visszafelé az életét, s az emberi bűnök csupasz akusztikája teremti meg a teljesen illogikus, a romlásból a születésbe haladás fokozhatatlan illúzióját: „*Mindaddig úgy tűnt, az emberek tevékenységének nagy része értelmetlen rombolás, az auschwitzi táborban ezzel szemben életadás folyik: zsidók születnek, úgymond, a hamuból.*” (Tóth Sára: GYÓGYÍTÓ ERŐSZAK. *Holmi*, 2012/6.) Kerékgyártó regényében a tökéletesen átgondolt és végigvitt epikus folyamat azonban elsősorban dinamikájával, dramaturgiai találékonyságával és szinte napi időszerűségével igazán hatásos. Mindkét regényben a párbeszédnek jut kitüntetett szerep, az egyes figurák életből vett, de nem igazán bonyolult jellemek, maga az epikus tér sem ad elég lehetőséget lényük mélyebb kibontására. Míg az előző regényben részben a hajléktalanok, lecsúszottak egysíkú világa a társadalmi közeg, itt a hatalom legfelső rétegéből kiindulva mutatja meg egyre kiszolgáltatottabb és ekként esendő hőseinek tablóját. Már az eddig elmondottakból is érthető, hogy a RÜKVERC színpadra állítása miért lett méltán sikeresebb, mint

maga az alapmű. (Közben már a HUOK drámai adaptációja is elkészült.) A színház az epikusan ki nem bontott alakokból is eleven embert kreál, a szöveg lehetőséget teremt, de ez csak feltételes lehetőség, amit egy jó színész igazi étellel tölthet meg.

A Kerékgyártó-művek másik, az olvasó számára kissé didaktikus tulajdonsága a dolgok, a történetek egyértelműsége, logikai tökéletessége. Az ok-okozati összefüggések minden zavaró mellékszálától való megfosztása, akár visszafelé, akár időrendben, nem engedi meg az olvasónak, hogy igazából művészi anyagként engedje közel magához a szöveget, hiszen a megoldás az író kezében van, lényegében a befogadó helyett már elvégezte azt a munkát, amely azonban a másik oldal feladata lenne: mindig ítéletet mond hősei felett. Mondhatjuk túlzásba vitt dezillúzióknak is, amely semmi teret nem enged a képzelet számára, de talán pontosabb, ha antinarcisztikus jellemábrázolásként rögzítjük, amikor is a főszereplők számára egyetlen pillanat sem adatik, hogy saját lényük tükrképétől elragadtatásba essenek, s ezáltal valamely egyetemesebb tudat, szubjektív erőter részesei legyenek. Pedig ha egy regényhős tökéletesen felfedi magát, ha mögötte csak a napi aktualitás verőfénye ragyog, akkor könnyen elveszíthetjük azt a nyitottságot, amely egy intellektus sokoldalú befogadására vágyik. Pikírt ítéletként lemondunk érdeklődésünk tárgyáról, mint egy kilátástalan matthelyzet elemzéséről. Márpedig igazi csábítás és illúzió nélkül alig is létezhet efféle regény. Utalhatnánk itt a HOLT LELKEK hősére, Csicsikovra is, aki teljes elengedettségében és a jóra való hiányának negatív démonaitól aligha szenvedve lesz pitiáner csirkefogóvá, de aki mégiscsak elég szemtelen és nyitott a világra, hogy mindenféle eszmény és önazonosság nélkül kövesse el az orosz valóság disznóságait feltáró utazgatásait.

Kerékgyártó regényének kezdetén a hiú, cezarománias miniszter, aki kapcarongyként bánik közvetlen munkatársaival, maga is tudatában van annak, hogy semmiféle érdem nem nemesíti lelki torzulását. A munkatársak nem jellemek és érdemek alapján kerülnek különböző pozíciókba, csupán a szolgálalkúság és némi képp a megbízhatóság számít. Ha a naptárra nézünk, kiderül, hogy a regény történéseinak ideje azonos lehet a mű vélhető keletkezésé-

nek idejével, 2013-mal. Konkrét politikai utalás nincs a jelenben regnáló hatalomra, összességében azonban nagyon is egyértelmű, hogy a potens miniszter melyik miniszterelnökkel beszélhet. Még inkább árulkodó az a részlet, amely a későbbi jellembeli hibáit magyarázza, s amely más összefüggésben ugyancsak sokatmondó: „Mikor gyermekkorában az apjától kapta azokat a hatalmas veréseket, ő is ökölbe szorította a kezét, és amikor a borotva fenőszíjával verte vagy a nyakát szorongatta, a legszívesebben megölte volna, de hát nem volt hozzá hatalma.” (13.) Az államtitkár fellépése után egy cégvezető irodájában találjuk magunkat. Az egymást ledöntő dominókockák sorában ő lesz a harmadik. A kiinduló, ősrégi ok a pénz, a hatalmi játszmák aranyalmája, kinek és mennyi jut, és mennyit akarhat a közprédából. Igaz-e, hogy csak a legelső visz mindent, vagy csurran-cseppen a második, sokadik sorban lévőeknek is? A legális és az illegális pénz itt nem egyenértékű a törvényessel-törvényellenessel. A törvényt a nagy elosztó szabja meg. A cégvezető azért kerül a politikai vádлотak padjára, mert pályázati kenőpénzt fogadott el. Mondhatni, fej-, vagyon- és egzisztenciavesztésre ítélik, mindenétől megfosztják, lényegében csak a feje marad meg. Az igazság feltárása és az államtitkár általi lefokozása a legprimitívebb, legbrutálisabb szertartás szerint zajlik, amelynek alapja, hogy a felettes mindent tud az *alantásról*, egy vaskos aktából rángatja elő a bizonyítékokat, amelyek súlya alatt a még gazsuláló, a fiatalkori közös élményeket felemlető cégvezető szeme lassan elüvegesedik, miközben már a felületes aklapozgatásból is kiolvashatná a rá váró büntetést. A pusztán hatalmi és anyagi érdekekkel játszó, helyzetüket ekként kockáztató bábok a következő lépésben érzékelik majd először, hogy a magánéletük sem szent, sőt, igazából tökéletesen kiszolgáltatottak ezen a téren is. A miniszter, az államtitkár és a cégvezető után már egy üzletlanc (megint csak túlságosan ismerős) tulajdonosa következik. A Kóbor névre hallgató igazgató fiatalok megrontásával vádolja meg a boltlánc-tulajdonos Csobót. Itt már kilépünk minden látszólagosan törvényesnek tűnő érdekegyeztetésből, az állását elveszítő Kóbor egyszerűen megszarolja lekötelezettjét, több tízmilliónyi summát követel, hogy a saját egzisztenciáját fenntarthassa, s hogy a nagyhatalmi játszmá-

kat nem igazán ismerő boltost futni hagyja. Ó, te zuschlagjánosokat világra hozó boldogtalan anyaméh! – kiálthatjuk operettesen.

„Bár nem bonyolult poétikai fogásokkal, de rendre tudtunkra adja a narráció – vagy a kommentárba szőtt belső mikromonológ –, hogy az aktuális főszereplő nem azt gondolja, amit mond – vagy fordítva –; tudja ellenségé telt volt szövetségéről, hogy az hasonló kelepébe szorult; s mindkettejüknek számolniuk kell azzal: tagadás és állítás, igazság és hazugság morális libikókaként hintáztatja őket, majd hogyanem a nagy semmi felett” – írja Tarján Tamás az így keletkezett, módfelett kiélezett hatalmi szituációról (*revizor online*). A regény ezen a ponton lesz emberileg motivált, a sorsukat, helyzetüket már újra csak sajátjukként átélő szereplők több szempontúan ábrázolt halmazává. Továbbra sem képesek értelmezni e bosszúhadjáratban való alárendelt szerepüket, de a körtánc innen kezdve már immanens belső tragédiák sorozatává szilajul. Az áruházlánc tulajdonosa (homoszexuális) szerelmén áll bosszút, a boltvezető a beosztottján, az pedig a testvére iránti makacs szeretetéről tesz tanúbizonyságot, amikor őt, a kábítószerfüggéstől megszabadulni képtelen öccsét támogatja. Egy hatalmi játszma, az érdekek sérelme egészen alacsony és kisszerű viszonyok között válik szánalmas tragédiává. A narcomán függőségben szenvedő, a tartozásai miatt életveszélyesen megfenyegetett fiú hajdani szerelmét kéri meg, hogy bocsássa áruba a testét immár újra, ezáltal szereve pénzt a valószínűleg átmeneti túlélésére. Az erkölcsileg nem, de érzelmeiben feddhetetlen lány úgy őrzi magában ennek a rég volt kapcsolatnak minden szépségét, hogy gyanútlanul vállalja az első jelenetben szereplő miniszter szexuális perverzióit. Itt megingt döccen egyet a regény, olyan fogással él a szerző, amely az általa teremtett mechanikusan működő világban igazán hiteltelennek látszik. Mondhatnánk szándékos mesei fordulatnak is, ahol a jó elnyeri a jutalmát (a halott zsebében talált pénzzel tömött boríték), vagy szatirikusnak képzelt fordulatnak, ám ennek az írói előadásmód eddig semmi jelét nem mutatja, így nagyon is kényszeredett az efféle olvasói befogadás.

Ez a célirányos, egyenes logika, ahol is egy lehetséges miniszter érdekszféráinak megsértéséből a szereplők hosszú során át az ő áldozataként besorolható hatalombirtoklóhoz jutunk, önmagában is perverz leegyszerűsítő kör-

tánca egy lehetséges ok-okozatiságnak. Nem bosszúról van szó, csupán az élvhajhász miniszter veszélyes perverziójáról s e játékok során a véletlen haláláról. Az isten ostroma messzire sújt, a nagyobb állatok letapossák a kisebb állatokat, s az ártatlanok maguk sem lehetnek mentesek a társadalom morális bűneitől. Bármelyik értelmezés helyes, nagyon fakó, zsurnalisztikus, az epikai anyagot hiteltelenítő, a valós problémákat leegyszerűsítő esztétikai következtetésekhez jutunk.

Az életek megfeneklenek; a hatalom felsőbb csúcsein lévő eldorobézzák morális lehetőségeiket, a kincsvadászok kilövési engedélyt kapnak a köz javaira, az emberek roppant sebezhetőek, és minden máság, szerencsétlenség, szegénység felér egy eredendő bűnnel. Talán csak azért létezik a konzervatív erkölcsi mítosz, hogy mindenkit képmutatásra kényszerítsenek. A hatalom viszont egészen biztosan roncsol. A pontosan kijelölt emberi kapcsolatok azonban korántsem képesek a művészet befelé is tartalmas mondanivalójának a megidézésére. Így a leginkább informatív tér nem szolgál semmi meglepetéssel. Olyan, mintha egy évfolyam publicisztikáját gyűjtöttük volna össze, anélkül, hogy mindez a morális ingerküszöbünket túl lépné.

Amikor Nárcisz a patak tükre fölé hajol, nincs nála kétesebb figura, de nincs nála őszintébb sem. Arra kíváncsi, ami időtlenül szép benne, arra a pillanatra, amely közvetlenül és a mások véleménye nélkül örök. Az antinarcisztikus művek nem érintik az ember lényegét. Úgy szívódnak fel a tudatunkban, mint kevéske eső a sivatagban, és úgy is múlnak ki: nyomtalanul.

Sántha József

„HASZNÁLHATÓ MEGSZÁLLOTTSÁG”

Bodor Johanna: *Nem baj, majd megértem*
Magvető, 2014. 219 oldal, 2990 Ft

Bodor Johanna úgy ír, ahogy Füst Milán balettozott. Az író balettiskolában szerzett valószínűtlen tudását Vas István háromezer oldalas